

קפיטליזם כנגד סוציאליזם: מי כאן מופרך?

בעידן הנוכחי, אשר נשלט ע"י המחשבה הניאו-ליבראלית, מוצג הסוציאליזם כרעיון ארכאי ובלתי רלוונטי. הצגה זאת נסמכת על כפירתו של הסוציאליזם ביסודות המחשבה הכלכלית הקפיטליסטית. מכיוון שהזירה הציבורית בישראל נשלטת לחלוטין על ידי תעמולה ישירה ועקיפה של המחשבה הכלכלית הקפיטליסטית, נתפסת כפירה במחשבה זאת כדבר חסר שחר ו/או "תלוש מן המציאות" ו/או "הזוי ולא רלוונטי". אכן קשה להשתחרר מן המוסכמות שהושרשו במהלך עשרות שנים, אבל אנו קוראים להשתחררות שכזאת וננסה לסייע לה על ידי חשיפת האמת שמאחורי האגדה הקפיטליסטית.

ההיסטוריה: מי נכשל, מי הצליח, ומה ניתן ללמוד מכך?

לפני שנתחיל בעניין עצמו, אנחנו נאלצים להתמודד עם כמה טיעוני סרק. טיעונים אלו אומרים שהסוציאליזם נכשל בברה"מ ובמדינות אחרות שבהן התמוטט משטר קומוניסטי, ואילו הקפיטליזם הוא סיפור הצלחה. כפי שנראה, טיעונים אלו מבוססים על ראייה חלקית ומעוותת של ההיסטוריה של המאה העשרים. למעשה, למרות כישלונות, כשלים והכשלות מכוונות (ע"י המשטרים הקפיטליסטים), היו למשטרים הקומוניסטים כמה וכמה הישגים לא מבוטלים ודברים דומים תקפים לגבי הישגי הסוציאליזם-דמוקרטיה במסגרת משטרים הקפיטליסטים. באופן דומה, הקפיטליזם רחוק מלהיות סיפור הצלחה, והמשבר העולמי הנוכחי מהווה אך דוגמה אחת לכך.

התעמולה הקפיטליסטית מזהה את עליית רמת החיים עם הקפיטליזם, אך הזיהוי הזה מתעלם מכך שרמת החיים היא פועל יוצא הן של רמת ההתפתחות הטכנולוגית והן של המשטר החברתי אשר יוצר תנאים לפיתוח טכנולוגי וקובע את אופן חלוקת ההנאה מפירותיו בין היחידים בחברה. קפיצה ברמת החיים (האופיינית לרוב היחידים) נרשמה במעבר מן התקופה שבה התבססה האנושות על צייד וליקוט מזון לתקופה החקלאית, וכמובן שלעניין זה אין שום קשר עם הקפיטליזם. קפיצה דומה במונחים יחסיים נרשמה גם במעבר מן התקופה החקלאית לתקופה התעשייתית, ובמעבר זה היה לקפיטליזם תפקיד חשוב. אלא שכל שהעידן התעשייתי התקדם נהפך הקפיטליזם מזרז למכשול. בפרט, הקפיטליזם אחראי ליצירת פערים יחסיים עצומים בין רמת החיים במדינות שונות וכן בתוך אותה מדינה. הגענו למצב בו כמעט כל האנושות אינה נהנה כלל מפיתוחים טכנולוגיים חדשים: רוב האנושות חיה בעוני מחפיר בזמן שהמשאבים העומדים לרשות האנושות מאפשרים קיום מכווץ לכולה. אפילו במדינות מפותחות נהנה רק מיעוט קטן ממצרכים ושירותים משופרים. העלייה בתל"ג לא מתרגמת לעליה ברמת החיים הממשיים של רוב האוכלוסייה (ז"א: לשיפור ברמת התזונה, הדיור, הבריאות והחינוך של כלל האוכלוסייה).

התעמולה הקפיטליסטית "שוכחת" לציין את האחריות הישירה של המשטר הקפיטליסטי למשברים התקופתיים התוקפים אותו מאז היווסדו תוך גרימת סבל אנושי במימדים עצומים. לא מדובר רק במשבר הנוכחי, שמצוי עדיין בתחילתו, אלא במשברים הפורצים כמעט כל עשור, כאשר המשבר של 1929 הינו המפורסם שבהם. התעמולה הקפיטליסטית גם "שוכחת" לציין את האחריות הישירה של המשטר הקפיטליסטי למלחמות ההמוניות של העידן המודרני, ובפרט לשתי מלחמות העולם: הראשונה שמקורה בתחרות אימפריאלית על ניצול קולוניות ושליטה בשווקים, והשנייה שמקורה במשטרים הפאשיסטים שהקפיטליזם הצמיח.

התעמולה הקפיטליסטית גם "שוכחת" לציין את האחריות הישירה של המשטר הקפיטליסטי למשבר הסביבתי. עניין מרכזי זה ידון בנפרד.

התעמולה הקפיטליסטית מתעלמת לחלוטין מהעלייה הדרמטית ברמת החיים במשטרים הקומוניסטים לפני קריסתם. אפשר וצריך לבקר את המשטרים הללו על הרבה דברים (וסילוף רעיון הדמוקרטיה הסוציאליסטית הוא המרכזי שבהם), אבל אי אפשר להתעלם מעובדות יסודיות כגון שרמת התזונה, דיור, בריאות וחינוך של כלל האוכלוסייה בברה"מ (למשל) עלתה באופן דרסטי בתקופת קיומה. עובדות אלו מרשימות במיוחד לנוכח העובדה שברה"מ נאלצה להתמודד עם בעיות שלא היא יצרה, ובפרט עם ההרס העצום שגרמו מלחמות העולם ועם מכשולים מכוונים שהושמו בדרכה ע"י מדינות המערב. (מכשולים אלו בולטים עוד יותר במקרה של קובה, המצויה במצור כלכלי של ארה"ב כיובל שנים.)

התעמולה הקפיטליסטית גם מתעלמת מכך שהעלייה ברמת החיים של שכבות רחבות באוכלוסיית המערב, בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים, מקורן בריסון הקפיטליזם ע"י התנועות והכוחות הסוציאלי-דמוקרטים, אשר השפעתם הייתה דומיננטית בתקופה זאת. גם לא מוזכרת העובדה שהסוציאלי-דמוקרטיה נהנתה בתקופה זאת מהקיום של משטר שהציג אלטרנטיבה למשטר הקפיטליסטי: האלטרנטיבה הסובייטית חייבה את המשטר הקפיטליסטי להתפשר עם התביעות של הסוציאלי-דמוקרטיה על מנת שלא להראות כמפגר אחר המשטר הסובייטי בשום פרמטר חברתי מרכזי.

לסיכום הדיון ההיסטורי, נראה שהעבר הוכיח את אפשרות יסודו של משטר סוציאליסטי, את היתרונות של משטר כזה, אך גם את הסכנות האורבות לפתחו. הלקח שיש ללמוד מן הכישלונות הוא שבעתיד יש לעשות את הדברים טוב יותר. שום דבר בהיסטוריה לא מצביע על קושי מהותי ביסוד ובקיום של משטר סוציאליסטי כאלטרנטיבה למשטר הקפיטליסטי.

לעצם העניין: מהות הקפיטליזם

לאחר שהותרנו את טיעוני הסרק מאחורינו, הבה נפנה לדיון במהות השיטה והמשטר הקפיטליסטים ולחשיפת הכשלים המהותיים להם. הכשל הבסיסי של השיטה הקפיטליסטית הוא בעקרון המייסד של שיטה זאת, שהוא עקרון מקסום (מלשון "מקסימום") הרווח הפרטי. בניגוד לכך, העיקרון המייסד של הסוציאליזם הוא אחר לחלוטין: הסוציאליזם מבוסס על עקרון מקסום התועלת החברתית.

אכן, כאשר הדברים מוצגים כך, הצדק שבמהות הסוציאליזם ברור כשמש, והמופרכות החברתית של הקפיטליזם ברורה גם היא. מתוך חולשה מהותית זאת ומתוך הצורך לזכות בלגיטימציה חברתית רחבה, פיתחו חסידי הקפיטליזם את הטיעון השקרי שמקסום הרווח מוביל למקסום התועלת החברתית. נציין שלא רק שטיעון זה לא עומד במבחן המציאות, אלא שברור שהשיטה הקפיטליסטית מחויבת רק לעקרון המייסד שלה ולא לטיעון הנ"ל.

על מנת לאשש את אמיתות הטענות הנ"ל, נפתח בהגדרת הקפיטליזם כמערכת שהעיקרון המייסד שלה הוא מקסום הרווח. העובדה שזהו העיקרון המייסד של השיטה ברור מכל ניסיון להגדיר אותה (ראה מרכזיות מקסום הרווח כעקרון היחיד של אותה "יד נעלמה") ומכל טיעון בו חסידיה מנסים להצדיק פעולה מסוימת ("לא כדאי כלכלית לעשות כך", "זול יותר לעשות אחרת" וכל זאת בלי שום התייחסות להשפעה של הפעולה על האוכלוסייה הרלוונטית).

ראוי לשאול את הרווח של מי ממקסמים כאן? התשובה הברורה היא שמדובר ברווח של המשקיעים, היזמים, או בעלי העסק. באותם מקרים בהם המשקיעים הנ"ל אינם העובדים המרכזים בעסק המדובר, הם מכוונים **בעלי ההון**, וזאת משום שתרומתם לעסק היא ההשקעה ההונית שלהם, ואילו את העבודה עצמה מבצעים בעיקר אחרים, שמכונים **עובדים**. הניגוד בין בעלי הון לעובדים הוא מהותי לשיטה, והרווח המדובר הוא תמיד רווח של בעלי ההון. יתר על כן, בעל ההון מנסה "להוריד את עלות העבודה" על מנת להגדיל את

הרווח, ומשמעות הצלחתו היא העמקת הניצול של העובדים (ז"א הפקעת חלק גדול יותר של פירות עמלם לטובת בעלי ההון).

(נדגיש שבמקרה שבעלי ההון גם תורמים בעבודתם לעסק הרי שהם ראויים לשכר על עמלם. אבל אנו מבקשים להבחין בין תמורה ראויה על עבודה לבין רווח על השקעה הונית. ואם תאמרו שיש הצדקה לרווח על השקעה, משום שהעסקים זקוקים להשקעה, נענה שאת ההשקעה יכולה לספק המדינה ואילו הרווח המדובר צריך להיות מידתי ולא מטרה למקסום.)

מיותר לציין שהפקעת (או ניכוס) הרווח מידי העובדים על ידי בעלי ההון זקוקה ללגיטימציה ציבורית. באופן כללי יותר, כל השיטה של מקסום הרווח של בעלי ההון זקוקה ללגיטימציה ציבורית, אשר מושגת, כידוע, על ידי הטענה שמקסום הרווח של בעלי ההון מוביל למקסום התועלת החברתית לכלל האוכלוסייה. אולם, כפי שנראה, בטענה זאת אין ממש.

אבל, ראשית, יש לשאול: אם המטרה (כפי שעולה מן ההצדקה הנ"ל) היא מקסום התועלת החברתית לכלל האוכלוסייה, מדוע לא לקבוע את מקסום התועלת החברתית כעקרון המייסד?

ההצעה לקבוע את מקסום התועלת החברתית לכלל האוכלוסייה כעקרון הבסיסי היא מהותו של הסוציאליזם, כפי שמרמז שמו. אכן, הצעת הקפיטליזם למקסום את התועלת החברתית על ידי מקסום הרווח לבעלי ההון הינה במקרה הטוב דרך עקיפה ומשונה להשגת מטרה שניתן להשיג ישירות. חמור מכך, לדרך (או למנגנון) העקיף הזה (ז"א: לקפיטליזם) אין שום אמצעי להבטיח את המטרה המוצהרת, ולא יכול להיות לו מנגנון כזה משום שהעיקרון הבסיסי שלו הינו אחר לחלוטין.

במונחים ממשיים, בכל מקרה בו מתנגשת התועלת החברתית במקסום הרווח לבעלי ההון, תעדיף השיטה הקפיטליסטית (כאשר היא חופשית מהתערבות ציבורית) את מקסום הרווח לבעלי ההון, והיא מחויבת להעדפה זאת ע"י העיקרון הבסיסי שלה. העניין הוא שהתנגשות כזאת אינה היוצא מהכלל אלא הכלל.

לפיכך, כל התיאוריה בדבר מקסום הרווח לבעלי ההון כדרך למקסום התועלת החברתית הינה חסרת כל בסיס ואינה יותר מאגדה (אם לא שקר חצוף).

מהות הסוציאליזם

ההצעה לקבוע את מקסום התועלת החברתית לכלל האוכלוסייה כעקרון הבסיסי היא מהותו של הסוציאליזם. בפרט, בכל מקרה בו מתנגשת התועלת החברתית במקסום הרווח לבעלי ההון, יש להעדיף את התועלת החברתית.

הסוציאליזם, בניגוד לעיוותו במשטרים הסובייטים, הוא דמוקרטי במהותו. יתר על כן, בניגוד לקפיטליזם, הסוציאליזם לא מדיר את הדמוקרטיה מהזירות המרכזיות של החיים הממשיים – העבודה ושירותי הרווחה – אלא דורש את הכלת הדמוקרטיה על זירות אלו. משמעות הדמוקרטיזציה של מקומות העבודה היא חלוקה צודקת של פירות העבודה והשתתפות העובדים בהחלטות הנוגעות לאופן עבודתם. בנוסף לכך, מדובר בדמוקרטיזציה של מטרות העבודה שמשמעותה קביעת המטרות (ז"א: היצע המוצרים והשירותים) באופן ישיר את טובת האוכלוסייה ולא את מקסום הרווח של בעלי ההון. מובן מאליו (מבחינת קל וחומר) שהיצע שירותי הרווחה צריך להיקבע באופן ישיר את טובת האוכלוסייה ולא את מקסום הרווח של בעלי ההון.

קביעת היצע המוצרים והשירותים באופן שישרת את טובת האוכלוסייה מצריכה מנגנונים דמוקרטיים מתאימים. בנקודה זאת בדיוק נכשלו המשטרים הסובייטיים. אכן, יהיה צורך להמציא מנגנונים שיכוונו לתכלית הדמוקרטית הזאת, אבל העיקרון הבסיסי של מנגנונים אלו ברור כבר כעת: מטרתם תהא מקסום התועלת החברתית.

יש להדגיש שקביעת היצע המוצרים והשירותים על פי עקרון מקסום הרווח מובילה לבזבז עצום של משאבים בייחוד במצב של אי-שיוון עמוק. במצב כזה כדאי יותר (מבחינת מקסום הרווח) להציע מוצרי מותרות ושירותי מותרות אשר משמשים חלק זעיר של האוכלוסייה, ונוצר חוסר בהיצע של מוצרים ושירותים בסיסים אשר אפילו עלותם המינימאלית נמצאת מעבר להישג ידם של רוב האוכלוסייה הזקוקה להם. לעומת זאת, קביעת היצע המוצרים והשירותים על פי התועלת החברתית שלהם מביאה לשימוש אופטימאלי במשאבים.

קביעה רציונאלית (ז"א: על פי התועלת החברתית) של היצע מוצרים ושירותים קשורה באופן הדוק לאפשרות להתמודד עם המשבר הסביבתי שנגרם ברובו ע"י יצור בלתי מרוסן שנקבע רק על ידי עקרון מקסום הרווח. לפיכך, לקפיטליזם (בלתי מרוסן חברתית) אין שום מנגנון להתמודדות עם המשבר הסביבתי, שהרי זיהום הסביבה אינו פוגם ברווח ועל פי רוב הוא אפילו מגדיל אותו. רק קביעה חברתית – ר"ל הכפפת היצור להיגיון של תועלת חברתית -- יכולה להתמודד עם זיהום הסביבה.

בוקסות (לשילוב בצידי הטקסט העיקרי)

נתונים: שירותי רווחה בברה"מ

נתונים על רמת תזונה, דיור, בריאות וחינוך לכלל האוכלוסייה

נתונים: אי-שוויון בישראל

רמת אי-השוויון בישראל בתקופות שונות
השוואה לרמות אי-שוויון במדינות אירופה
הדגש: אי שום הצדקה עניינית למצב הגרוע יותר.

תעשיית האשליות

בעוד ש"תורת החלחול" (ז"א: הטענה שמקסום הרווח של בעלי ההון מוביל למקסום התועלת החברתית לכלל האוכלוסייה) משמשת את הקפיטאליזם בתעמולתו הגלויה, הרי שהתעמולה הסמויה של הקפיטאליזם היא בעלת עוצמה גדולה עוד יותר. התעמולה הסמויה מבוססת על המיתוס ש"כל אחד יכול להצליח" ועל ההכרה שהצלחה (ורק היא) מאפשרת ליחיד ליהנות מן השפע הקיים בעולם. תעמולה זאת מבוססת על שני הטעיות מהותיות. ההטעיה הראשונה היא בבלבול בין אפשרות הצלחה וסיכויי הצלחה: על פי מהות המושג "הצלחה" ברור שרוב האוכלוסייה אינה זוכה בהצלחה שכזאת, ולפיכך סיכויי הצלחה של כל יחיד בתחילת דרכו הינם קטנים. יתר על כן, סיכויי הצלחה נמוכים באופן משמעותי יותר עבור הנולדים בשכבות הפחות מבוססות (שהן עיקר האוכלוסייה). ההטעיה השנייה הינה בהחבאת האמת המרה שאי-הצלחה משמעה חוסר אפשרות ליהנות מרמת חיים סבירה (שלא לדבר על הנאה מרמת חיים מכובדת או אפילו טובה). אכן, האמת המרה היא שבמסגרת המשטר הקיים נידונים כמעט כל היחידים לרמות שונות של עוני שאין להם או לצאצאיהם סיכוי ממשי להיחלץ ממנו, וזאת בניגוד לאשליות שהמשטר הקיים (על כל שלוחותיו) מפיץ.

ינואר 2009

[עודד גולדרייך, תל-אביב]